

گزینش در دربار ساسانیان

بررسی زبان و درون‌مایه‌ی متن پهلوی
«خسرو قبادان و ریdg»

مریم خمیس آبادی، تبسم غیثی

گزینش در دربار ساسانیان

گزینش در دربار ساسانیان

بررسی زبان و درون‌مایه‌ی متن پهلوی
خسرو قبادان و ریدگ

مریم خمیس‌آبادی

تبسم غبیشی

انتشارات کهور

سرشناسه	: مریم خمیس آبادی، ۱۳۶۲ - تبسم غیثی، ۱۳۶۲
عنوان و نام پدیدآور	: گزینش در دربار ساسانیان، مریم خمیس آبادی، تبسم غیثی
مشخصات نشر	: شیراز، نشر کهور، ۱۴۰۱
مشخصات ظاهری	: ۱۴۷ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۹۴۲۷۷-۵-۰-۰
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: پژوهش های ایران باستان
موضوع	: متن پژوهی
شناسه افزوده	:
رده بندی کنگره	:
رده بندی دیویی	:
شماره کتابشناسی ملی	:

گزینش در دربار ساسانیان؛ بررسی زبان و درون مایه‌ی متن پهلوی خسرو قبادان و ریدگ

نویسندگان: مریم خمیس آبادی، تبسم غیثی

طرح جلد و صفحه‌آرایی: تبسم غیثی

چاپ دوستان، تهران

شمارگان: ۵۰۰

چاپ: نخست

انتشارات و کتابسرای کهور

شیراز، میدان ابوالکلام، ابتدای بلوار آیت‌الله ربانی، نبش کوچه ۴

تلفکس: ۰۷۱-۳۲۲۸۵۷۳۶

ایمیل: kahoor_pub@yahoo.com

اینستاگرام: [kahoor_bookstore](https://www.instagram.com/kahoor_bookstore)

حق چاپ محفوظ است.

فهرست

۶.....	پیش‌گفتار.....
۱۲.....	متن پهلوی.....
۲۴.....	آوانویسی نوشته.....
۳۶.....	برگردان نوشته و آوانویسی واژه‌ها.....
۷۲.....	درباره‌ی رساله‌ی خسرو و ریدگ.....
۱۱۶.....	متن عربی.....
۱۲۰.....	برگردان به فارسی.....
۱۲۴.....	سنجش دو نوشته به عربی و فارسی میانه.....
۱۳۱.....	سنجش درون مایه‌ی متن پهلوی با عربی.....
۱۳۳.....	واژه‌نامه‌ی پهلوی به فارسی.....
۱۳۹.....	واژگان معرب در متن عربی.....
۱۴۲.....	منابع.....

پیش گفتار

پس از چیرگی مسلمانان بر ایران، گسترش زبان و الفبای عربی سبب جدایی ادبیات آن دوران از ادبیات پیش از خود شد. اگرچه در دوره‌ی ساسانیان نیز نوشتن و خواندن نوشته‌های ادبی یا دینی چندان رایج نبود یا دست‌کم در گرو گروهی ویژه از مردم قرار داشت، اما می‌توان گفت پیچیدگی خط فارسی میانه‌ی زرتشتی (پهلوی) از یک‌سو و دگرگونی‌های زبانی متأثر از گسترش زبان عربی به‌عنوان زبان علم و ادب از سوی دیگر، سبب شد که بخش باارزشی از ادبیات فارسی به فراموشی سپرده شود؛ تا آن‌جا که اکنون هنگام گفت‌وگو از ادبیات فارسی آن بخش که به خط و زبان‌های فارسی میانه و پیش از آن در دست است، به‌کلی نادیده گرفته می‌شود. حال آن‌که از این گروه گنجینه‌ای گران و درخور به جای مانده است که شایسته‌ی شناخت و توجه بیشتری است. از این میان، رساله‌ی کوچک «خسرو قبادان و ریدگ»^۱ درون‌مایه‌ای درخور دارد که از زاویه‌های گوناگون شایسته‌ی بررسی است. خسرو و ریدگ نوشته‌ای است به خط و زبان پهلوی (فارسی میانه‌ی زرتشتی) که زندگی در دربار ساسانیان و فرهنگ ایرانیان در روزگاران پایانی ساسانی (از

زمان خسرو انوشیروان) را روایت می‌کند. این دوران شاهد شکوفایی موسیقی، ادب و فلسفه برای ایرانیان بود و فرهنگ برآمده از آن بعدها الگویی برای حکمرانان عرب به‌ویژه دربار عباسیان شد. چنان که کارگری آن را می‌توان در روش زندگی، نوشته‌های ادبی - تاریخی و پادشاهی عباسیان دید. با نگاهی به داستان خورشیدشاه و سمک عیار و پرسش و پاسخ‌های آن و همانندی‌های این دو نوشته شاید بتوان گمان به پیشااسلامی بودن اصل داستان سمک عیار برد. رساله‌ی خسرو و ریدگ را می‌توان در دسته‌ی ادبیات تعلیمی جای داد که در واقع نشان از سابقه‌ی طولانی این گونه در تاریخ ادبیات ایران دارد. ادبیات تعلیمی، چنان که از نام آن برمی‌آید، به آموزش، اندرز و اخلاق می‌پردازد. بیشتر این نوشته‌ها اگرچه سراسر درباری دین و آموزه‌های آن گفت‌وگو نمی‌کنند، اما چون گسترش‌دهنده‌ی شیوه‌ی اندیشه‌ی دینی و زندگی زرتشتی هستند، می‌توانند در گروه نوشته‌های دینی نیز جای گیرند. بنابراین، به‌گونه‌ای می‌توان گفت که اندرزنامه‌ها و یادنامه‌ها (یادگارها و کارنامه‌ها) نیز در این گروه جای دارند و به‌صورت غیرمستقیم از ادبیات دینی (زرتشتی) به شمار می‌روند. این رساله پرسش و پاسخ‌هایی است میان پادشاه و جوانی به نام خوش‌آرزو که در این جا ریدگ^۱ نامیده می‌شود. ریدگ که از خانواده‌ای نامور و توان‌گر است، در کودکی پدر خود را از دست داده و پس از آن به خواست پدر و زیر آموزش جانشین او، به‌خوبی پرورش یافته و آموزه‌های دینی را آموخته و

۱. [rēdag-ē] lytk' غلام بچه؛ خانه شاگرد و جوانی که هنوز ریش بر صورت ندارد؛ پسر نابالغ یا تازه‌بالغ. rēdag مشتق از *raitaka از √ray /√rī* به‌معنی جنبیدن، دودیدن، تاختن، جاری کردن و بیرون ریختن است. √ray /√rī مشتق از هند و اروپایی rei/*rī به‌معنی به حرکت درآمدن و به هیجان آمدن است. در سنسکریت از همین ریشه rētas به‌معنی نهد، رود نطفه و تخمه به دست می‌آید. در سکایی نیز rya به‌معنی جوانان و hūrī به‌معنی خدمتکار و غلام و جوان است. از این ریشه واژه‌های ری و ریکا در گویش گیلکی و مازنی به‌معنی پسر بر جای مانده است. رود در واژه‌ی زادروود به‌معنی پسر و فرزند از همین ریشه است.

دبیری را فرا گرفته است. او در سواری و تیراندازی و نیزه‌پرانی و خنیاگری و ستاره‌شناسی و بازی‌های گوناگون استاد شده (بندهای ۱ تا ۱۸) و به دربار آمده تا مورد مهر شاه قرار گیرد. شاه برای راستی‌آزمایی ریدگ، گفته‌های او را می‌آزماید و درباره‌ی بهترین خوراک‌ها (بندهای ۲۰ تا ۵۴)، می‌ها (۵۵ تا ۵۹)، آن‌چه با می می‌خورند (۶۵ تا ۶۶)، نغمه‌ها (۶۰ تا ۶۴)، گل‌ها و بوها (۶۸ تا ۹۴)، زنان (۹۵ تا ۹۷) و اسبان (۹۸ تا ۱۰۰) سیزده پرسش از او می‌کند و ریدگ به همه‌ی آن‌ها پاسخ شایسته می‌دهد. پس شاه برای آزمایش دلیری از او می‌خواهد دو شیر را که رمه‌ی اسبان شاه را به هراس افکنده‌اند، زنده در دام اندازد. پیروزی ریدگ در این دو آزمایش سبب می‌شود که به مقام بزرگ‌مرزبان کشور گماشته شود. (۱۱۰ تا ۱۲۰).

داستان خسرو قبادان و ریدگی در دو نسخه در دست است؛ نخست متن پهلوی با نام *Husraw i Kawādān ud Rēdag-ē* (هوسروی کواتان و ریدگی) و دوم برگردان عربی آن که به دست ثعالبی نوشته شده است. برگردان عربی از پهلوی چکیده‌تر است و چند جا افزوده‌هایی بر نوشته‌ی پهلوی دارد؛ مانند گفت‌وگو درباره‌ی بهترین آب و بهترین پوشاک. در آغاز نوشته‌ی پهلوی (بند ۱۹) شاه به آگاه بودن ریدگ از این دو موضوع اشاره کرده است که نشان می‌دهد این بخش از نوشته‌ی پهلوی افتاده است. در دیباچه‌ی این نوشته ریدگ درباره‌ی خود و خاندان و زندگی‌اش سخن می‌گوید و در پایان نوشته درباره‌ی زنده گرفتن دو شیر به دست او سخن به میان آمده که این‌ها در برگردان عربی نیامده است.

نویسنده‌ی خسرو و ریدگ مانند نویسندگان بسیاری از نوشته‌های پهلوی

ناشناس است. متن را جاماسب آسانا^۱ در سال ۱۹۸۶ در مجموعه‌ی متن‌های پهلوی^۲ در بمبئی به چاپ رساند و جمشید جی مانک جی اونوالا^۳ آن را با برگردان انگلیسی در ۹۵ صفحه با نام *King Husrau And His Boy* منتشر کرد. برگردان عربی این نوشته را ابومنصور عبدالمک بن محمد بن اسماعیل الثعالبی نیشابوری^۴ در کتاب نام‌آور خود غرر اخبار ملوک الفروس و سیرهم (غررالسیر) با نام «ذکر الخصائص و النفا نس التي اجتمعت له» آورد. این کتاب به دستور امید ابوالمظفر نصر برادر و سپهسالار سلطان محمود غزنوی و به زبان عربی نگارش یافت. زوتنبرگ^۵ جلد اول این کتاب را که شامل تاریخ ایران باستان است از روی دو نسخه‌ی موجود در کتابخانه‌ی پاریس تصحیح و آن را به فرانسه ترجمه و اصل و ترجمه را در سال ۱۹۰۰ میلادی در پاریس چاپ کرد.

در ایران، محمود هدایت در سال ۱۳۲۸ کتاب غرر اخبار ملوک الفروس و سیرهم را با نام شاهنامه‌ی ثعالبی به فارسی برگرداند و مجتبی مینوی در سال ۱۳۴۱ دیباچه‌ی مختصری بر چاپ دوم آن نوشت. در سال ۱۳۶۸ محمد فضائلی ترجمه‌ای نو بر پایه‌ی ترجمه‌ی محمود هدایت نوشت که در آن سبک متن را در ترجمه رعایت کرده بود و زبان و لهجه‌ی آن به فارسی‌نویسی کتاب نزدیک‌تر می‌نمود. در سال ۱۳۲۳ استاد محمد معین ترجمه‌ای از متن خسرو قبادان و ریدگ فراهم آورد و ایرج ملکی در سال ۱۳۴۴ در مجله‌ی

۱. Jamasp-Asana؛ اندیشمند زرتشتی.

2. Pahlavi Texts

۳. Jamshedji Maneckji Unvala (۱۹۶۱-۱۸۸۸)؛ پژوهش‌گر و کاوش‌گر هندی.

۴. (۱۰۳۸-۹۶۱ میلادی)؛ شاعر و تاریخ‌نگار ایرانی عرب‌زبان که به ابومنصور نیشابوری و جاحظ نیشابور نیز معروف است.

۵. Hermann Zotenberg (۱۸۹۴-۱۸۶۳)؛ خاورشناس و عربی‌دان فرانسوی.

موسیقی مقاله‌ای به نام «خسرو و ریدگ» به چاپ رساند. سعید عریان در سال ۱۳۷۱ نوشته‌ی خسرو قبادان و ریدگی را در کتاب متون پهلوی نویسه‌گردانی، آوانوشت و به فارسی ترجمه کرد.

از آن‌جا که پژوهش‌های انجام‌گرفته در دهه‌های گذشته و ریشه‌شناسی‌ها و یادداشت‌های آن به گونه‌ای پراکنده و در نوشته‌های جداگانه وجود دارد، بایسته است که بار دیگر نوشته‌ی پهلوی بررسی شود. برای این کار باید ریشه‌شناسی‌ها باریک‌بینانه‌تر انجام گیرد، آوانوشت به شیوه‌ی یکدست و یکپارچه (در این‌جا شیوه‌ی مکزی) فراهم آید و برگردان آن با گزارش عربی سنجیده شود تا برای شناخت بهتر ادبیات و فرهنگ ایران روزگار ساسانی راهگشا و خواندن آن برای همه‌ی دوستداران ساده باشد.

نویسندگان کتاب پیش رو، افزون بر آوانویسی، برگردان نوشته به فارسی نو و ریشه‌شناسی واژه‌های آن، با به کار گرفتن منابع تاریخی گوناگون و ویژگی‌های دیگر این نوشته را نیز بررسی کرده‌اند. در بخشی جداگانه، متن عربی این نوشته و تفاوت‌های آن با اصل فارسی نیز تشریح شده است. در پایان کتاب واژه‌نامه‌ی عربی و پهلوی آمده است و نگاره‌هایی به‌عنوان شاهد در کنار نوشته‌ها جای گرفته‌اند. امید است که این کتاب بخشی از شکاف میان ادبیات میانه و ادبیات کلاسیک فارسی که به اقتضای تاریخ گشوده شده بود را پر کند.

نشانه‌های به کار رفته در بررسی ریشه‌ها

* ریشه‌ی بازسازی‌شده و ابهام در صورت ریشه یا واژه

() واژه‌ی نیمه بازسازی‌شده

[] واژه‌های کامل‌شده در متن

< > توضیحات بیشتر در برگردان فارسی

متن پهلووی

११७ ~ ११८

[११७ ~ ११८]

१. ११७ ~ ११८
२. ११७ ~ ११८
३. ११७ ~ ११८
४. ११७ ~ ११८
५. ११७ ~ ११८
६. ११७ ~ ११८
७. ११७ ~ ११८
८. ११७ ~ ११८
९. ११७ ~ ११८
१०. ११७ ~ ११८
११. ११७ ~ ११८

- ۱۲. ...
- ۱۳. ...
- ۱۴. ...
- ۱۵. ...
- ۱۶. ...
- ۱۷. ...
- ۱۸. ...
- ۱۹. ...
- ۲۰. ...

- ۲۹ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۰ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۱ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۲ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۳ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۴ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۵ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۶ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۷ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۸ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۳۹ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان
- ۴۰ ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان و ساسانیان

۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۴۸ ۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۴۹ ۴۸ ۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۵۰ ۴۹ ۴۸ ۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۵۱ ۵۰ ۴۹ ۴۸ ۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۵۲ ۵۱ ۵۰ ۴۹ ۴۸ ۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۵۳ ۵۲ ۵۱ ۵۰ ۴۹ ۴۸ ۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

۵۴ ۵۳ ۵۲ ۵۱ ۵۰ ۴۹ ۴۸ ۴۷ ۴۶ ۴۵ ۴۴ ۴۳ ۴۲ ۴۱ ۴۰ ۳۹ ۳۸ ۳۷ ۳۶ ۳۵ ۳۴ ۳۳ ۳۲ ۳۱

- ۶۳
۶۴
۶۵
۶۶
۶۷
۶۸
۶۹
۷۰
۷۱
۷۲-۷۳
۷۴
۷۵
۷۶

س-ارم-و" • لئ-سوااا ا ک ک ل و ا ا ا کثرو •
• سس " سس •

۱۲۰ • سواا لئ-سواا سواا • لئ-سواا • سواا • سواا •
ک ا لئ-سواا • سواا • سواا • سواا • سواا •
• لئ-سواا • سواا • سواا • سواا •